[Project]
Dringende instandhoudingswerken aan ommuring en sokkel rond spuihuis en molenhuis, Raghenoplein te 2800 Mechelen

[Eigenaar / Opdrachtgever]
Stad Mechelen

[Coördinatie]
Dienst Monumentenzorg stad Mechelen
Schepen bevoegd voor Monumentenzorg, Greet Geypen

[Uitvoerder]
Renotec - Geel

[Subsidie ZEN-monument]
Vlaamse overheid – Agentschap Onroerend Erfgoed

Geschiedenis

Molen(s) op de Dijle in het begin van de 14de eeuw

Eeuwenlang kwamen wind- en watermolens tegemoet aan de energiebehoefte van de mens. Vandaag zijn ze bijna volledig uit het stadsbeeld verdwenen. Van het ooit zo indrukwekkende watermolencomplex aan de Zandpoortvest resten momenteel **nog maar enkele onderdelen**.

Voor de ontstaansgeschiedenis van het watermolencomplex moeten we terug naar de 14de eeuw, een grote bloeiperiode voor de stad Mechelen. Economische welstand, voornamelijk te danken aan de lakennijverheid, ging gepaard met een bevolkingstoename en een fikse stadsontwikkeling. Op de overgang van de 13de naar de 14de eeuw kreeg Mechelen een nieuwe (definitieve) stadsomwalling, die samenvalt met de huidige ringweg. Tijdens deze periode, in 1304, verleende de prins-bisschop van Luik toestemming om de eerste Mechelse watermolen op te richten. Die verrees op de plek waar de Dijle de nieuwe stadsmuren en stadsgrachten kruiste.

Aangezien de grote Melaanvliet daar in de Dijle vloeide en er gebruik kon worden gemaakt van het hoogteverschil met de lager gelegen oever achter de huidige Hanswijkkerk, was deze plek uiterst geschikt voor een watermolen.

Nog maar enkele onderdelen verwijzen naar het omvangrijke molencomplex van weleer: centraal op de kaaimuren prijkt nog het houten spuihuis van de 'grote sluis' die de waterstand van de molens regelde. Links hiervan bevindt zich 'het Molenhuis', een gebouw in traditionele bak- en zandsteenstijl waarin lange tijd een volmolen was ondergebracht, en dat circa 1915 werd omgebouwd tot een woonhuis.

dienst Monumentenzorg stad Mechelen

Molencomplex op de kruising van de stadsomwalling en de stadsgrachten

Het molencomplex groeide doorheen de tijd uit tot een omvangrijk geheel. De 'Chronijk van Mechelen' van Rombout Gootens (°1684 - †1748) verhaalt hoe rond 1470 het 'gat van de watermolen' werd voltooid. Hiermee doelde hij hoogstwaarschijnlijk op de voltooiing van de centrale sluisopening (het 'gat') in de kaaimuren. Vanuit een houten constructie boven deze sluisopening - het spuihuis - kon een groot schot op- en neergelaten worden om de waterdoorvoer te regelen en zo het water voldoende op te stuwen om meerdere raderen aan te drijven. Op de Melaan bevond zich een kleinere sluis met een afzonderlijk waterrad, die vermoedelijk in een latere periode werd toegevoegd.

Het 'gat van de watermolen' was breed genoeg om binnenschepen toe te laten. Om ongewenste vaartuigen de doorgang te belemmeren, kon er bijkomend vanuit het 'kettingenhuis' een ijzeren ketting over de Dijle gespannen worden. Met het oog op stadsverdediging kon men het omliggende gebied twee uur onder water zetten door de 'grote sluis' te sluiten.

Elk van de zeven spuigaten in de kaaimuren - momenteel zijn er nog vijf van deze openingen zichtbaar - gaf uit op een afzonderlijk rad dat telkens een eigen mechanisme aandreef. Deze mechanismen kenden een uiteenlopend gebruik. De vier waterraderen aan de vestzijde van het spuihuis hebben eeuwenlang granen vermalen. Aan de stadszijde was er tot in de 19de eeuw een schorsmolen actief die vermalen eikenschors verschafte aan de huidenvetters om dierenhuiden tot leer te verwerken. De opgewekte waterkracht werd ook gebruikt om circa zestien pompen aan te drijven die het water van de Dijle naar de grachten van de stadsomwalling pompten. Daarnaast werd de opgewekte energie aangewend om hout te zagen, olie te persen en laken te vollen.

De molenmechanismen werden voortdurend aangepast of omgebouwd voor een andere functie. Economische overwegingen, technische ontwikkelingen en de veelvuldige molenbranden vormden een aanleiding om de mechanismen aan te passen. Precies door deze voortdurende verbouwingen is het moeilijk te bepalen wanneer de kern van het huidige 'Molenhuis', dat tot in de 19de eeuw nog deels gebruikt werd als volmolen, tot stand kwam.

Een geaquarelleerde pentekening van P.F. De Noter uit 1809 toont **de verstrengeling van het watermolencomplex met de stadsomwalling**. Linksboven de ronde vorm van de Hanswijkpoort (afgebroken in 1828) met de aansluitende brug over de gracht van de stadsomwalling. Via een stadsmuur was deze poort verbonden met het watermolencomplex en het 'kettingenhuis'. Het molencomplex omvat o.a. de grote sluis, volmolens, slagmolens, graanmolens, smoutmolen, schorsmolen, de voormalige kanonboorderij, …

SAM - www.beeldbankmechelen.be, SME001003694

SAM - www.beeldbankmechelen.be, SME001003694 (detail)

SAM - www.beeldbankmechelen.be, SME001006527

Carte figurative de la ville et environs de Malines, gegraveerd door Joseph Hunin uit ca. 1800 geeft aan hoe het watermolencomplex zich bevond op de **kruising van de stadsomwalling en de stadsgrachten**. Op die plek vloeit ook de grote Melaanvliet in de Dijle.

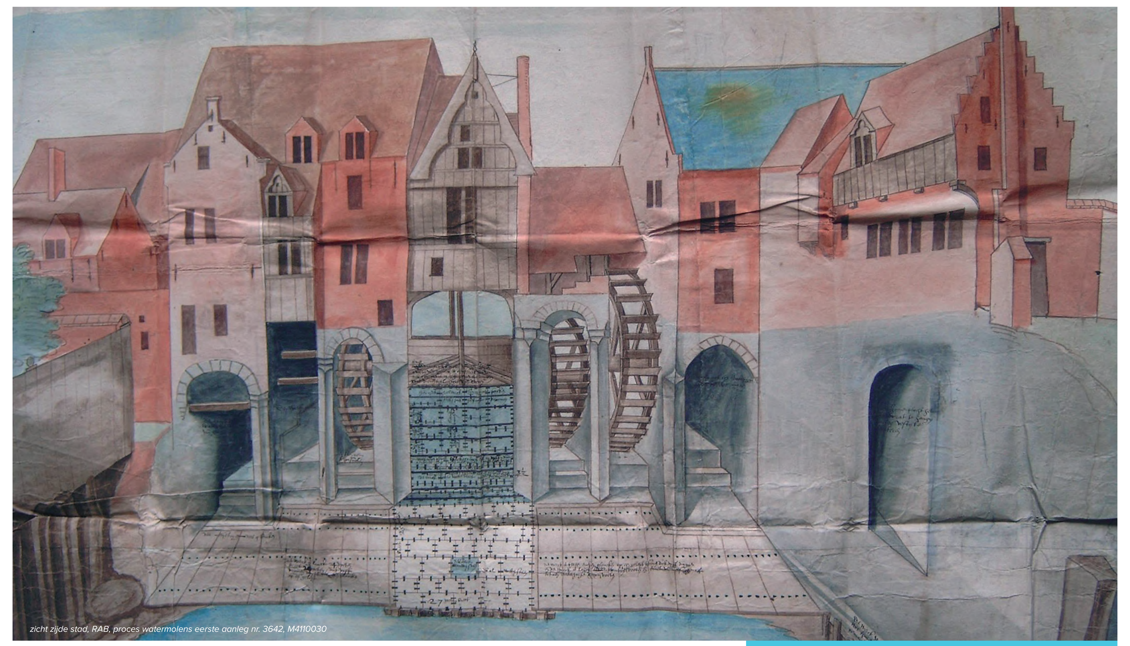
zicht zijde stad, RAB, proces watermolens eerste aanleg nr. 3642, M4110030

zicht vestzijde, RAB, proces watermolens eerste aanleg nr. 3642, M4110031

Het oostelijke punt van het perceel van de commanderij Pitzemburg raakte de **stadsomwalling en het molencomplex**. Het lozen van water en de werking van de molens werden als hinderlijk ervaren. Op 17 september 1612 gaf de toenmalige commendator van Pitzemburg in een eerste klacht aan dat er zich schade voordeed aan de bedijkingswerken van hun eigendom. Het geschil zal meer dan een halve eeuw aanslepen. Bovenstaande aquarellen werden gemaakt gedurende deze periode en geven uitzonderlijk goed de omvang en de opbouw van het molencomplex weer.

Wisselende molenmechanismen doorheen de tijd

In 1526 kreeg Jan van Werchtere de toestemming om een nieuw waterrad te plaatsen in de buurt van de korenmolen. Indien hij hierin slaagde, mocht hij het spuigat en het bijbehorende groot waterrad van de schorsmolen gebruiken om een volmolen aan te drijven. Zo een molen was van groot belang voor de lakenindustrie. De opgewekte energie kon immers de houten stampers aandrijven die urenlang op stukken geweven stof sloegen om de weefselstructuur vaster te maken.

Jan van Werchtere mocht deze volmolen oprichten op een 'cleyn plaetse' langs de schorsmolen, grenzend aan het domein van Pitzemburg. Het is dus mogelijk dat de kern van het huidige 'Molenhuis' toen werd opgetrokken. Het is echter evengoed mogelijk dat dit gebouw pas omstreeks 1666 tot stand kwam, toen molenbouwer Gedion Stroobant de toestemming kreeg om op de plek van de oude schorsmolen een tweede volmolen op te trekken.

De nog aanwezige historische elementen van 'het Molenhuis', dat talrijke malen werd herbouwd en circa 1915 en 1947 zwaar werd 'gerestaureerd', bieden evenmin uitsluitsel. Zowel de geveldelen in traditionele bak- en zandsteenstijl als het robuuste hang- en sluitwerk van de poorten in de noordgevel en de zware opgeklampte deur, kunnen stilistisch in de 16de of de 17de eeuw geplaatst worden.

Wat wel vaststaat is dat het watermolencomplex nog lange tijd een belangrijke economische rol vervulde. In de 18de eeuw werd er tegen de graanmolens zelfs een groot bijkomend rad geplaatst om in de naastgelegen '**kanonboorderij**' kanonlopen te fabriceren.

Originele tekeningen uit 1780 in de Osterreichische Nationalbibliothek (Kartensamlung) in Wenen tonen een doorsnede en plattegrond van de kanonboormolen of **kanonboorderij** te Mechelen. Er werd handig gebruik gemaakt van het hoge niveau waarop de watermolens gelegen waren en het lage niveau van de oever achter Hanswijk. De doorsnede illustreert hoe de kracht van de stroming van het water door middel van een waterrad omgezet wordt in rotatie-energie.

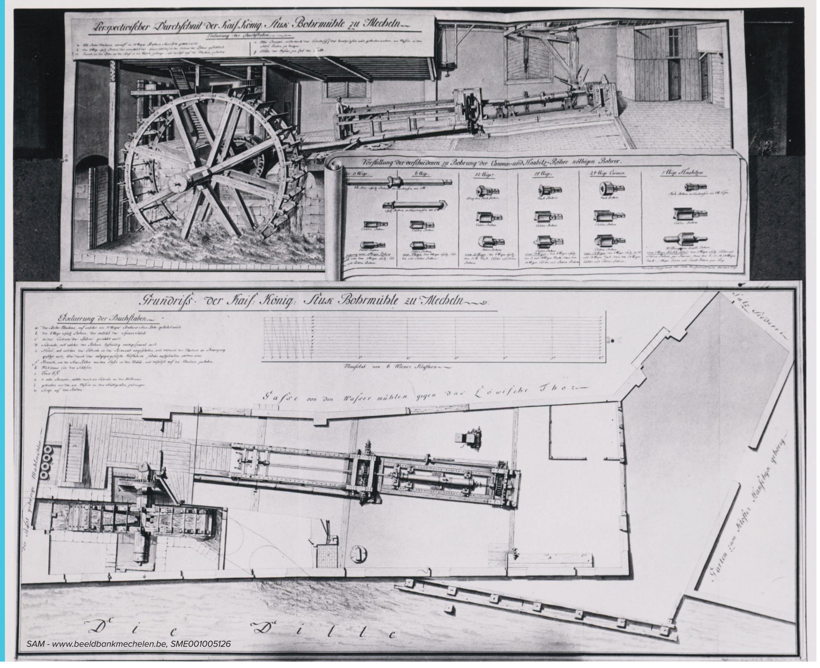
SAM - www.beeldbankmechelen.be, SME001005126

Een prentbriefkaart toont links achter het molenhuis en rechts van het spuihuis de gebouwen van het indrukwekkende complex '**Bloemmolens De Bondtridder**'. Aan de rechterzijde van het spuihuis zijn twee natuurstenen sokkels zichtbaar die mogelijks relicten zijn van het natuursteenmetselwerk waartussen vroeger waterraderen draaiden.

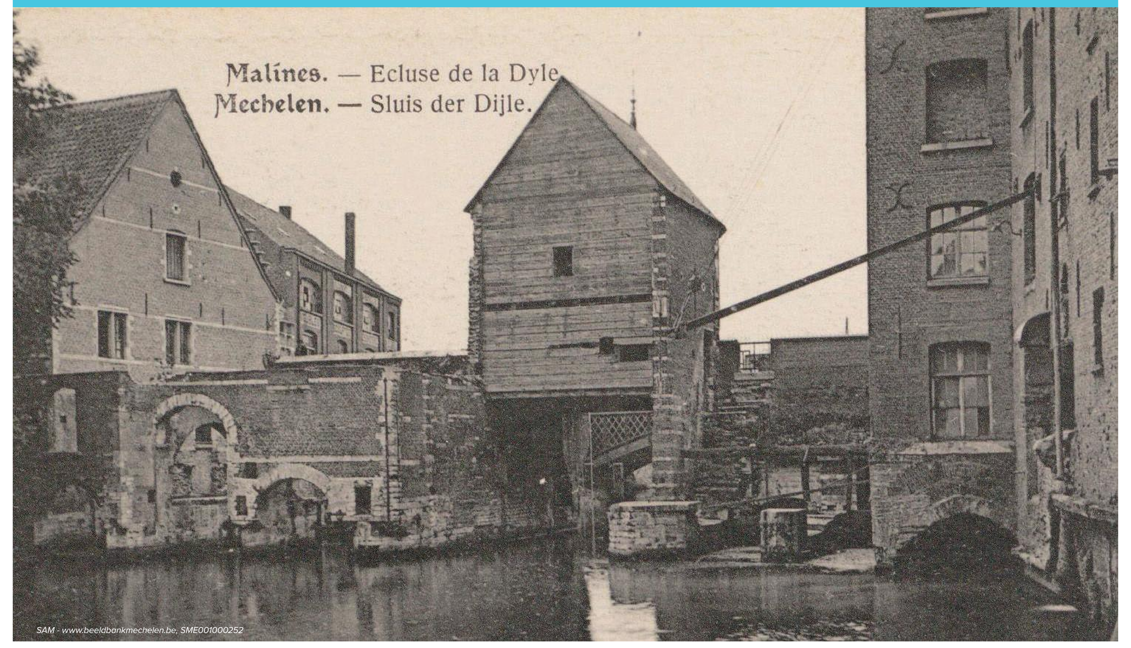

SAM - www.beeldbankmechelen.be, SME001000252

Mechanische aandrijving in de 19de eeuw

In de tweede helft van de 19de eeuw begon het belang van de watermolens te tanen door de geleidelijke overschakeling op mechanische aandrijving. Circa 1869 werden de graanmolens aan de vestzijde van het spuihuis verkocht aan een zekere Ceulemans, een industrieel uit Court-Saint-Etienne. Op de plek van de oude graanmolens en de naastgelegen 'kanonboorderij' groeiden de '**Bloemmolens De Bondtridder**' nadien uit tot een indrukwekkend industrieel complex voor de grootschalige productie van witte tarwebloem, dat in 1975 werd afgebroken.

Daarenboven werden de molens tijdens de 19de eeuw vaak geteisterd door branden. Na een brand in 1824 moesten de volmolen - het huidige 'Molenhuis' - en de naastgelegen schorsmolen heropgebouwd worden. En na een brand in 1884 moest ook het spuihuis hersteld worden.

De doodsteek voor de watermolens kwam er op de overgang naar de 20ste eeuw. Tot op dat moment werden delen van de Mechelse binnenstad regelmatig overspoeld door de Dijle die buiten haar oevers trad. Om daar een eind aan te maken, liet het Mechelse stadsbestuur tussen 1890 en 1907 grootscheepse waterwerken uitvoeren. Door de bouw van twee sluizen en de aanleg van de 'Afleidingsdijle' op een gedeelte van de oude stadsgracht, kon het water van de Dijle met een boog rond de binnenstad lopen. Hierdoor werd de Binnendijle een stilstaand water. Door deze ingreep kwamen de watermolens letterlijk droog te staan en werden de waterraderen weggebroken.

'Het Molenhuis'

In 1914 besliste het Mechelse stadsbestuur om op de plek van de voormalige watermolens een tweede ingang aan te leggen voor de Kruidtuin, die vanaf 1915 als openbaar park zou functioneren. Voorts werd bepaald dat de nog aanwezige gebouwen grotendeels afgebroken zouden worden, met uitzondering van de voormalige volmolen. In 1916 werd dit historische gebouw gerestaureerd tot een woonhuis met een stapelplaats voor de bewaker van de Kruidtuin.

'**Het Molenhuis**' zou vele jaren als woning in gebruik blijven. Samen met het spuihuis werd het in 1977 beschermd als monument. In 1984 volgde de bescherming van de kaaimuren.

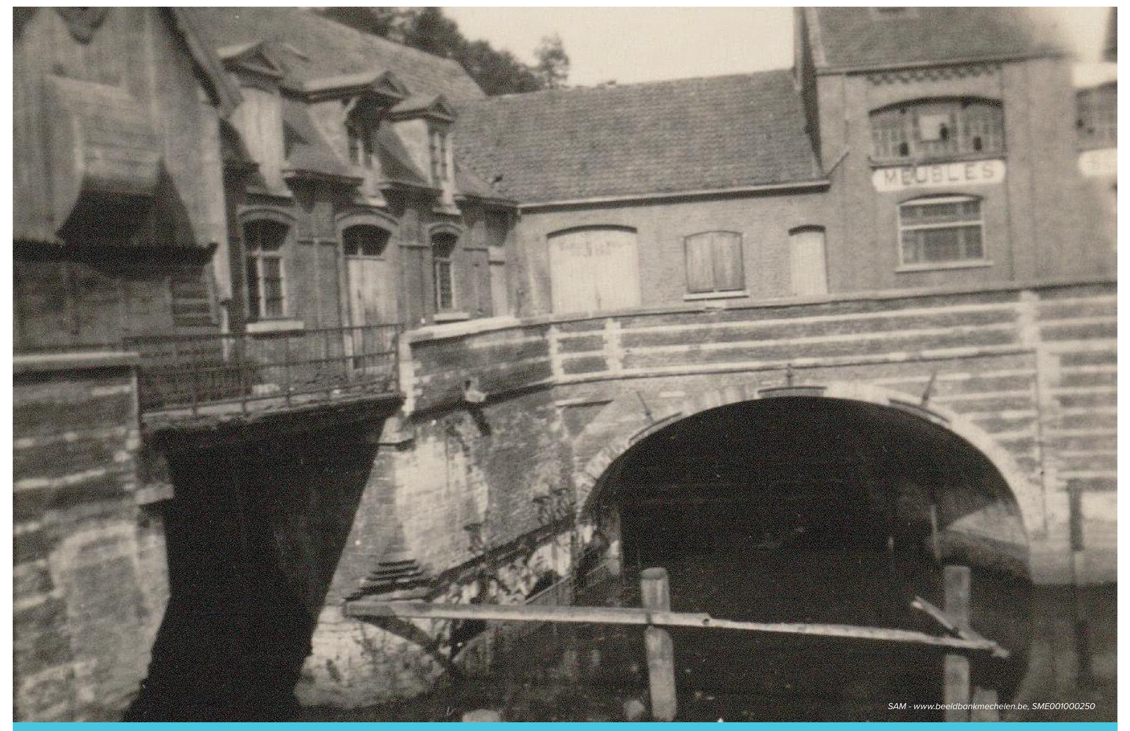

SAM - www.beeldbankmechelen.be, SME001000250

Op deze ongedateerde foto wordt '**het Molenhuis**' nog volledig aan het zicht onttrokken door de omliggende bedrijfsgebouwen. De afbraak van deze constructies circa 1915 maakte het noodzakelijk om het 'Molenhuis' twee nieuwe gevels in een historiserende stijl te geven.

Geplande werken

Doorheen de tijd is de zone tussen het molenhuis en de site van de voormalige 'Bloemmolens De Bondtridder' dichtgeslibd. Steengruis en slib hebben zich vastgezet tussen de restanten van de natuurstenen sokkels. Struiken en bomen hebben er zich geworteld. De bomen werden reeds in februari 2013 verwijderd. Hun wortels zitten nog steeds stevig vast in de ondergrond. De bedoeling van de huidige werken is het vrijleggen van de relicten **tussen het molenhuis en het spuihuis** zodat het water opnieuw ongehinderd kan doorstromen. Her en der bevinden zich mogelijks nog **natuurstenen elementen** die verwijzen naar de vroegere functie van de site.

Bij de start van de werken wordt de begroeiing manueel van de muur verwijderd en grotere begroeiingen afgesnoeid. Voor het verwijderen van de wortelpakketten worden de omliggende metsel- en voegwerken verstevigd zodat er een minimale schade ontstaat. Vervolgens worden de wortelpakketten voorzichtig weggehaald en wordt de dichtgeslibde zone afgegraven. Indien er grote zones metselwerk ontbreken onder het waterniveau, worden deze gestabiliseerd met watervaste en degelijk afgesloten zakken met zand en cement.

Van zodra een stabiele ondergrond is bekomen, komen er stellingen om de omliggende muren te restaureren. De gevels worden zacht gereinigd op basis van een lagedruk-rotatie-wervel-procédé en het gevelvoegwerk wordt plaatselijk hersteld.

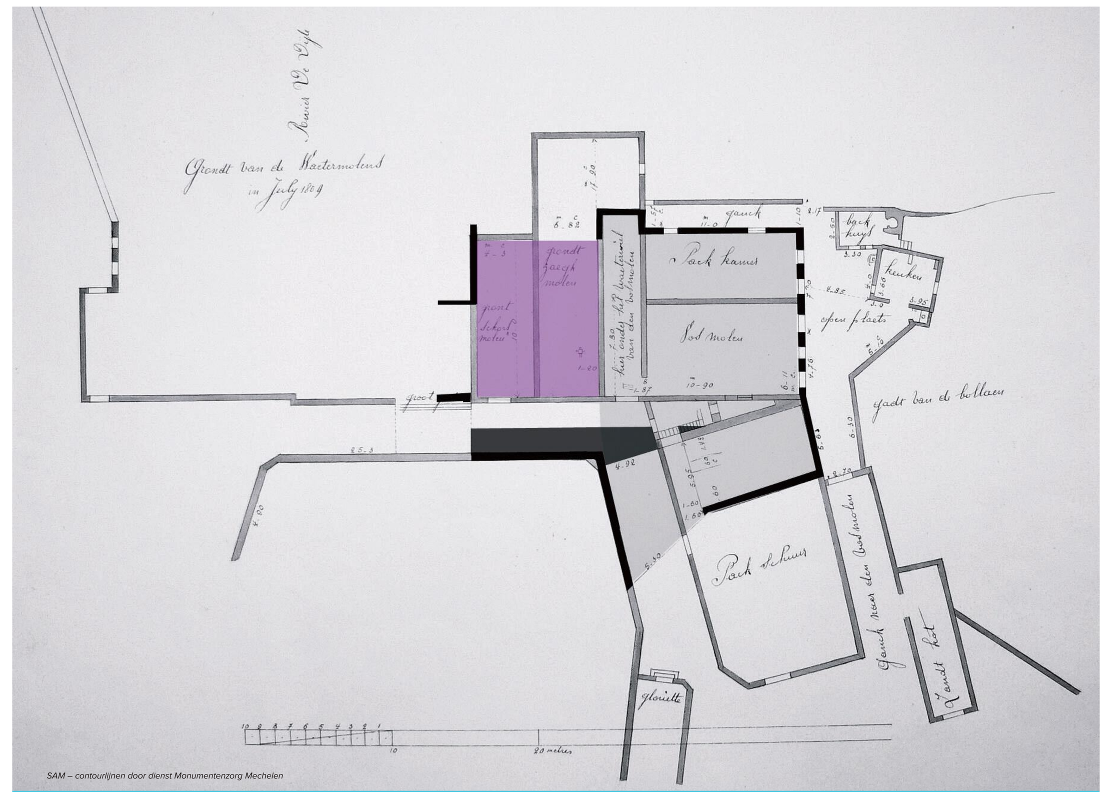

SAM – contourlijnen door dienst Monumentenzorg Mechelen

Deze opmetingstekening uit juli 1809 toont de toenmalige indeling van het molenhuis nog voor de verbouwing tot woonhuis. In donkere contourlijnen werd de afbakening van het huidige 'Molenhuis' aangegeven. De grijs gekleurde zone geeft het grondplan aan. De paars gekleurde zone toont het gebied waar de geplande werken doorgaan: **tussen het molenhuis en het spuihuis**. Mogelijks worden oude bouwsporen zichtbaar.

Binnen de afgebakende zone bevinden zich nog **natuurstenen elementen** die verwijzen naar de vroegere functie van de site (stenen waar de assen van de raderen rustten). Deze relicten worden behouden en gerestaureerd.

dienst Monumentenzorg Mechelen

Redactie
dienst Monumentenzorg Mechelen, Sofie Stevens

Literatuur
VAN DEN MOOTER, M, Het Molenhuis – Zandpoortvest 50, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 2010 - de vier elementen, Mechelen, p. 12-16.